

O`SMIRLARDA AGRESSIV XULQ-ATVOR SHAKLLANISHIGA TA`SIR ETUVCHI OMILLARI

Elmurodov Otabek Komil o'g'li

Mirzo Ulugbek nomidagi

Milliy Universitet Psixologiya

yo`nalishi magistranti

Annotatsiya: O`smirlik davri o`ziga xos murakkab davr bo`lib, aksar bu yosh vakillarida agressiv xulq-atvor kuzatilishi tabiiy holatga aylangan. Maqolada o`smirlik davrida agressiv xulq ko`rinishlarining tasnifi, korreksion imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit soʻzlar: agressiya, frustratsiya, ijtimoiy vaziyat, destruktiv motiv- lashtirish, oila, emotsional tanglik, «agressor», «qurbon».

KIRISH

Agressiya atamasi lotin tilidan olingan bo`lib, «aggreddi» – «tajovuz qilmoq» ma`nosini anglatadi. Psixologiyada «agressiya» atamasiga nisbatan turli yondashuvlar mavjud bo`lib, X.Delgado, A.A.Bass, L.M.Semenyuk, G.Parens, A.Bandura, R.Uolters, Yu.Mojginskiylar tomonidan agressiya salbiy baholanadi<sup>1</sup>. Shu bilan bir qatorda agressiyaga nisbatan ijobiy yondashuvlar ham mavjuddir. Jumladan, L.Bender agressiyani insonning o`z-o`zini namoyon qilishga intilishidir, deb ta`kidlaydi. Motivlashtirish nuqtai nazaridan, L.Bender agressiyani ixtiyoriy va instrumental turlar ga ajratadi¹.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Ixtiyoriy agressiya insonning boshqa bir kishiga anglangan tarzda zarar yetkazishi hisoblanadi. *Instrumental agressiyada* inson o`z oldiga boshqaga zarar yetkazishni maqsad qilib qo`ymaydi. Bu agressiya yuzaga kelgan vaziyatni hal etishda boshqa usulni qo`llashga imkon bo`lmagan holda yuzaga keladi. R.Beron va D.Richardsonlar agressiyani qurbonga nisbatan maqsadli ravishda zarar yetkazishdir, deyata`riflaganlar.

Reaktiv agressiya o`z hayoti, erkinligi, g`ururi, o`zining yoki boshqaning moddiy boyligini himoya qilish maqsadida amalga oshiriladi. Ehtiyojlar, istaklar frustratsiyasi namoyon bo`ladi: rashk va xudbinlik;

qasos;

ishonchning yo`qolishi (hayotga, sevgiga, yaqin insonlariga).

Kompensator agressiya – zo`ravonlik, destruktivlik – hayotda o`zi uchun muhim bo`lgan dolzarb ehtiyojlar qondirilmasligi holatlarini kompensatsiya qilish:

sadizm (boshqani o`z hukmi, irodasigabo`ysundirish);

nekrofiliya;

surunkali zerikish va depressiya.

Verbal agressiya – salbiy hislarni baqirish, janjal qilish, so`kish, haqoratlash, tahdid va boshqa usullar orqali bildirish. Arzimagan qo`zg`ovchi ta`sirga ham qo`pollik, terslik, emotsional qo`zg`alish bilan javob berish.

¹ Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания исемейных отношений. / Перевод с англ. – М.: «Апрель Пресс», 2019.

O'smirlik agressiyasi muammosi uzoq vaqtmobaynida yopiq bo'lgan mavzular sirasiga kiritilganligi bois, yetarli darajada o'rganilmagan mavzulardan biri hisoblanadi. Agressiya o'smirlarda yuzaga kelgan ijtimoiy vaziyat, hodisalar ustidan o'ziga xos nazo-rat qilishning maqbul usuli sifatida qabul qilinadi.

G'.B.Shoumarov fikriga ko'ra, o'smirlik dav- rining og'ir, murakkab davr ekanligi ko'plab psixologik, fiziologik, ijtimoiy omillar bilan bog'liq. Bu davrda rivojlanishning barcha jihatlar: jismoniy, aqliy, axloqiy, ijtimoiy va shu kabilarning mazmun-mohiyati ham o'zgaradi. Bu davrda o'smir hayoti, ruhiyati, organizmining fiziologik jarayonlari, uning ijtimoiy holatida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'ladi. Aksariyat vaziyatlarda ulardabir-biriga qarama-qarshi bo'lgan turli xil holatlar kuzatiladi².

O'smirlarda agressivlikning shakllanishiga qator shaxs xususiyatlari ta'sir qiladi:

tarbiyaning muvozanatlashmagan shakllari: o'z-o'ziga haddan ziyod past baho berish, yuqori darajada impulsivlik, spirtli ichimlik va giyohvand moddalar iste'mol qilish, kompyuter o'yinlariga tobelik, tavakkalchilikka tayyorlik holatlari, o'z- o'zini himoya qilish hislarining chegaralan- ganligi;

xulqiy omillar: o'z vaqtini maqsadsiz o'tkazish, maktabdagi darslarni sababsiz qoldirish, o'zlashtirish darajasining pastligi, erta jinsiy aloqalarga kirishish va hokazo;

ijtimoiy omillar (OAVning psixologik ta'siri, jamiyatdagi udum va marosimlar, ota-onaning xulqiy buzilishlarga ega ekanligi, oila ijtimoiy mavqeining past- ligi, tarbiyachilarning o'zgarishi (o'gay ota, o'gay ona va hokazo);

o'smirning xulqiy og'ishlar shakllangan do'stlar bilan yaqin ijtimoiy aloqalarni o'rnatishi (taqlid fenomeni);

ichki oilaviy nizolar (ota-onaning ajrashishi, ikkinchi nikohdagi farzandlar, o'smirning o'zlashtirishiga ota-ona tomonidan o'smir qobiliyatlari, qiziqishlari inobatga olinmagan holda haddan ziyod yuqori talablarning qo'yilishi.

Disfunktsional oilalarda tarbiyalanayotgan o'smirlarda agressiv xulq ko'rinishlarining shakllanishi ehtimolifunksional oilalarda tarbiyalanayotgan oilalardagi o'smirlarga nisbatan yuqori ekanligi aniqlangan.

Oilada o'smir erkinliklarini haddan ziyod cheklash, yoki aksincha, ota-ona tomonidan surunkali befarqlik ham agressiv xulq ko'rinishlarining shakllanishga olib keladi. Agressiv xulq oilada o'smirning erkinliklari haddan ziyod chegaralanganda yoki unga haddan ziyod erkinliklar berilganda ham shakllanishi mumkin.

Agar o'smir oilada barcha ehtiyojlarining tezlik bilan qondirilishiga o'rganib qol- gan bo'lsa, tengdoshlari jamoasida uning ehtiyojlariga to'sqinlik qilganlarga nisba- tan agressiv munosabat bildiradi. Oilada emotsional inkor etilganlik holatlarida ham o'smirlar agressiv xulq ko'rinishlari bilan o'zlariga e'tiborni qaratishga harakat qiladilar. Ota-onaning o'smir xulqidagi o'zgarishlar sababini izlashi yuzaga kelgan muammolarni konstruktiv tarzda hal etishi asosida amalga oshirilishi maqsadga muvofiq. Agar o'smirning oila a'zolari muntazam tarzda o'zaro nizolar, baqiriqlar orqali ta'sir o'tkazish asosida muammolarini hal etishga o'rgangan bo'lsalar, boshqa ijtimoiy vaziyatda o'smir aynan o'zini shunday tutishga intiladi; shaxsiy muammolar (fiziologik va psixologik xarakterdagi muammolarning kelib chiqishiga sabab bo'luvchi o'smirlarda jinsiy rivojlanish xususiyatlari – pubertat davri xususiyatlarining namoyon bo'lishi);

o'zining tashqi ko'rinishidan norozi bo'lish – «Terzit kompleksi» (kattalar to- monidan noadekvat idrok qilinishi). O'smir o'zini kattalardek his etishida unga bolalar kabi munosabatda bo'lish yoqmaydi;

o'smirdagi tafakkurning tanqidiyligi

² Шоумаров Ф.Б. Оила психологияси. – Т.: «Ўқитувчи»,2000. –24-6.

kattalar xatti-harakatiga nisbatan shubha bilan qarash, ularda o'rnatilgan axloqiy me'yorlarga nisbatan e'tiroz hislarining shakllanishga olib keladi;

ijtimoiy omillar (jamiyatda muammolarni kuch ishlatish orqali hal etilishi haqidagi g'oyasining o'rnatilganligi, maktablardagi o'quv sinflarning haddan ziyod to'laligi, maktabdan haddan ziyod charchash, asabiylashish).

Agressiv xulqli o'smirlar odatda quyidagi hislarga ega bo'ladilar³:

ular atrofdagilardan dushmanlik munosabatlarini kutadilar;

o'zlarining dushmanlik holatlarini yetarli darajada baholay olmaydilar;

o'zlarining muammolarida atrofdagilarni doimiy tarzda aybdor deb topadi- lar;

muammoli vaziyatlarni hal etish usullari ularda chegaralangan;

agressiv xulq ularning fikricha yaxshi natijalarga ega bo'lishni ta'minlaydi, ya'ni ularga nisbatan agressiyani chegaralaydi, degan fikrga egalar.

XULOSA VA MUNOZARA

Nizoli vaziyat hal etilganda jazolanish ham tugaydi. Bundan keyin o'smirlar qilgan xatolarini ta'kidlash aslo mumkin emas. O'smir agressiyasini bartaraf etishning eng maqbul usuli kattalarning o'z-o'zlarini boshqara olishlari, sabr-toqat bilan o'smirlar maqbul yo'llarni ko'rsata bilishlariga bog'liq. Bunday holatlarda birgalikdabiror-bir faoliyatni bajarish tavsiya etiladi.

Agar o'smir xatti-harakatlari atrofdagilar hayoti va salomatligi uchun jiddiy xavf tug'dirsa, u muayyan bir davr ichida o'zgarishlarga moyillik bildirmasa, psixiatrga murojaat etish zarur. Chunki bu holatlarda bosh miyada gi o'zgarishlar natijasida agressiya o'zini-o'zi nazorat qilishning yo'qolishi sindromining oqibati sifatida yuzaga kelgan bo'lib, jamiyat uchun xavf tug'dirishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Агрессия в подростковом возрасте. – Санкт-Петербург, «Питер», 2007.
2. Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. / Перевод с англ. – М.: «Апрель Пресс», 2019.
3. Бэрн Р., Ричардсон Д. Агрессия. / Пер. с англ. С.Меленевская, Д.Викторова, С.Шпак.
4. – Санкт-Петербург: «Питер», 2001. –б. 142, 147.
5. Берковиц Л. Агрессия и агрессивное поведение. – Воронеж: «Научная книга», 2004. –б. 80.
6. Бэрн Р., Ричардсон Д. Психология человеческой агрессии. – М.: «Вузовская книга», 2001. –С. 71, 72.
7. Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения). – Санкт-Петербург: «Питер», 2011. –б. 71.
8. Шоумаров Ф.Б. Оила психологияси. – Т.: «Ўқитувчи», 2000. –24, 43-б.

³ Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения). – Санкт-Петербург: «Питер», 2011. –б. 71.